

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСИЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

VIOLATION OF HUMAN RIGHTS IN THE CONDITIONS OF MILITARY AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE

Канєнберг-Сандул О.К., к.ю.н.,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних проблем міжнародного права щодо питання захисту прав людини під час збройних конфліктів та пов'язаних з цим питанням проблемних аспектів. Сьогодні важливість дотримання норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини є питанням, яке стало нагальним у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України. Щодня протягом останніх десяти місяців кількість жертв та постраждалих серед цивільного населення нашої країни, в тому числі і дітей, невблаганно зростає, не дивлячись на те, що міжнародними нормативно-правовими актами встановлені чіткі заборони щодо вчинення певних дій, зокрема Конвенцією про захист цивільного населення під час війни.

Саме жахливі страждання і відчай жертв війни вдихнули життя в міжнародне гуманітарне право, збірка норм права, що зародився на полях битв минулого і сьогодення і призначений полегшити страждання людини в ситуаціях збройного конфлікту.

Слід також наголосити на тому, що навіть в умовах війни необхідно дотримуватись норм Закону, мати честь, відповідати за свої вчинки та залишатися людьми, бо беззаконність та свавілля, особлива жорстокість та ненависть здатні породжувати лише горе та смерть.

Вчинення заборонених міжнародним законодавством дій під час війни є порушенням принципів МГП, зокрема принципу гуманізації збройних конфліктів, який на думку науковців, є основоположним [10, с. 97], що є воєнним злочином.

З досліджених фактів зафіксовано те, що цивільні особи були вбиті різними злочинними способами. Декого було застрелено під час спроб евакуації в своїх же автомобілях. Інші особи застрелені (в т.ч. снайперами) на вулицях населених пунктів, в момент коли ходили вулицями пішки чи під час збору продуктів харчування. Підтвердженнями є факти, коли цивільні особи піддавались катуванням, а згодом були убиті в населених пунктах, що перебували під контролем військ РФ. Навмисні вбивства цивільного мирного населення під заборону в будь-який час [4]. Подібні дії кваліфікуються в якості воєнних злочинів та в якості серйозного порушення Женевських конвенцій.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, правовий статус комбатантів, некомбатанти, збройний конфлікт, захист прав людини під час агресії.

The article is devoted to highlighting one of the current problems of international law regarding the protection of human rights during armed conflicts and problematic aspects related to this issue. Today, the importance of observing the norms of international humanitarian law and international human rights law is an issue that has become urgent in connection with the military aggression of the Russian Federation against Ukraine.

It was the terrible suffering and despair of war victims that breathed life into international humanitarian law, a collection of legal norms that originated on the battlefields of the past and present and is designed to alleviate human suffering in situations of armed conflict.

Every day for the past ten months, the number of victims and victims among the civilian population of our country, including children, has been inexorably increasing, despite the fact that international legal acts have established clear prohibitions against committing certain actions, in particular, the Convention on the Protection of the Civilian Population under time of war.

Taking actions prohibited by international law during war is a violation of the principles of IHL, in particular the principle of humanization of armed conflicts, which, according to scientists, is fundamental [10, p. 97], which is a war crime.

From the investigated facts, it was recorded that civilians were killed in various criminal ways. Some were shot while trying to evacuate in their own cars. Other persons were shot (including by snipers) on the streets of populated areas, while walking or while collecting food. There are confirmed facts when civilians were subjected to torture and later killed in settlements under the control of the Russian army. Deliberate killings of civilians are prohibited at any time [4]. Such actions qualify as war crimes and as a serious violation of the Geneva Conventions.

Key words: international humanitarian law, legal status of combatants, non-combatants, armed conflict, protection of human rights during aggressions, armed conflict, protection of human rights during aggression., protection of human rights during aggression.

24 лютого 2022 року Російською Федерацією розпочато широкомасштабне збройне вторгнення в Україну, застосовуючи сухопутні, військово-повітряні та військово-морські сили. Російські окупаційні війська перетнули кордони України в 10 областях (Чернігівській, Київській, Житомирській, Сумській, Харківській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Миколаївській і Херсонській). Російськими військово-морськими і військово-повітряними силами завдаються удари крилатими ракетами на усю територію України.

Окремі аспекти наведеної проблеми вивчали в контексті міжнародного права українські вчені Габрелян Г.В., Репецький В.М., Лисик В.М., Рудюк С.П., Скрильчик О.О., Тимченко Л.Д., Ярмачі В.Х.. Серед зарубіжних вчених варто згадати Bergsmo M., Buis E., Boothby W., Caplan Lee M., Conway G., Crisan I., Dörmann K., Doswald-Beck L., Greppi E., Taylor. T.

В основній масі бойові дії відбуваються в густонаселених місцевостях чи просто поблизу них, включаючи такі великі міста: Харків, Чернігів, Донецьк, Маріуполь, Миколаїв і Херсон. Використання зброї, що має вибухову дію

широкої зони ураження, в тому числі обстріли важкими типами артилерії, реактивних систем залпового вогню (так званих РСЗВ), авіаудари і запуски ракет неподалік густонаселених районів, що здебільшого володіють невибірковою характером, спричиняють масові жертви серед мирного населення, заподіюють ушкодження та знищення об'єктів цивільного характеру на небаченому раніше рівні, котрий знаменується суттєвим перевищенням показників попередніх періодів ведення бойових дій в зоні ООС/АТО від 2014 року. Окрім цього, бойовими діями спричинені забруднення масштабних ділянок на території України десятками тисяч вибухонебезпечних залишків війни (в т.ч. мін та нездетонованих ракет).

Згідно чинного законодавства України, а саме Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, міжнародне гуманітарне право – це система міжнародно визнаних норм права та принципів, котрі застосовуються під час збройних конфліктів, ними встановлено права та обов'язки суб'єктів міжнародного права в контексті заборон чи обмежень використання певного виду засобів та методів

ведення збройної боротьби, забезпечення захисту жертв конфліктів і визначено відповідальність винних за порушення згаданих норм [3].

Саме норми МГП мають бути запорукою захисту тих осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях, а також тих, які перестали брати в них участь через певні обставини, передбачені законодавством. Так, категорично заборонено насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури; захоплення заручників; наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження; засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні. У випадку, коли територія перебуває під окупацією держава-агресор не має права примушувати осіб, що перебувають під захистом, служити в її збройних чи допоміжних силах [1].

Необхідно зазначити, що між поняттями «воєнний злочин» та «військовий злочин» є істотна різниця. Так, під першим терміном слід розуміти свідомі дії, які порушують загальноприйняті звичаї та правила війни та, на відміну від інших кримінальних правопорушень, мають відбуватися під час збройного конфлікту. У свою чергу поняття «військовий злочин» має суто внутрішньодержавний характер та чітке законодавче врегулювання національним законодавством. Зокрема в нашій країні відповідальність за військові злочини передбачена XIX розділом Кримінального кодексу України, який має назву «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (Військово кримінальні правопорушення)» [7].

За вчинення воєнних злочинів, як і у разі вчинення будь-якого іншого правопорушення, має наставати відповідальність. Так, Статутом Міжнародного військового трибуналу виокремлено міжнародні злочини, що відносяться до воєнних – це порушення законів і звичаїв ведення війни. В систему даних злочинів відносять: убивство, катування мирного населення на окупованих територіях, вбивство і факти катування військовополонених чи осіб, що знаходяться у морі, страти заручників, грабунки (мардерство) [2]. За факти вчинення наведених дій покладено відповідальність як на держави, винні в їх здійсненні, так на окремих осіб, представників цих держав, що здійснювали ці злочинні діяння [9, с. 69].

Збройним нападом Російської Федерації на Україну, який вже триває десятиї місяць, та пов'язаними з ним бойовими діями спричинено надважку ситуацію з забезпечення прав людини по усій території нашої країни. Збройний конфлікт став каталізатором широкого кола порушень прав людини з боку окупантів, як стосовно комбатантів, так і щодо мирного цивільного населення. Підтвердженнями є численні твердження щодо фактів свавільного позбавлення життя, свавільних затримань, насильницьких зникнень, катувань та випадків жорстокого поводження, а разом з переліченим і сексуального насильства вчиненого представниками окупаційних військ [5].

Бойовими діями здійснено серйозний вплив на об'єкти цивільної інфраструктури та об'єкти житлового призначення. Зафіксовані ушкодження і знищення медичних закладів, закладів освіти та споруд культового значення, історичних та природних пам'яток. Бойові дії стали перешкодою у здійсненні інших видів прав людини – права на здоров'я, освіту, працю, житло, свободу слова, свободу релігії і переконань [4].

Від початку вторгнення документуються і перевіряються твердження про сотні фактів незаконних вбивств цивільних, що вчинені Збройними силами РФ під час перебування під їх окупаційним контролем населених пунктів Київської, Чернігівської, Сумської, Харківської областей впродовж лютого-березня 2022 року. Встановлено, що більшість жертв становлять чоловіки, проте непоодинокі

вбивства також і жінок та дітей. Враховуючи, що роботи з екзумації, вилучення та впізнання та ідентифікації тіл загиблих все ще тривають, вся картина втрат цивільного населення буде оцінена значно пізніше [4].

Підтверджуються численні факти свавільних затримань і насильницьких зникнень представників органів місцевого самоврядування, журналістів, громадянських діячів та інших представників громадянського суспільства, іншого роду цивільних осіб, котрі вчиняються військовими РФ та іншими, пов'язаними з державою-терористом, воєнізованими групами. Серед даних жертв частина зрештою була знайдена вбитими [6].

Фіксується також широка практика здійснення катувань та жорстокого поводження стосовно мирного населення з боку регулярних збройних формувань та правоохоронних органів РФ, а також пов'язаних з нею інших озброєних груп. Цивільними особами повідомляється про факти застосування щодо них різного роду форм катування і жорстокого поводження впродовж їх знаходження під вартою, з метою змусити їх дати зізнання в співпраці з Збройними силами України, примусити до співпраці зі ЗС РФ або іншими контрольованими нею озброєними групами, чи навіть з метою простого залякування. З методів катування та жорстокого поводження зафіксовано: удари (ногами, кулаками, прикладами автоматів, кийками), удари електричним струмом, удушення, постріли набоями з гуми, погрози сексуального насильства, порізи ножами, утримання в одному положенні впродовж тривалого часового відрізка, піддавання холоду, імітації страт, позбавлення харчування та води, одягання на голову мішків та пакетів, довготривалі застосування кайданок, погрози доставити затриманих осіб на лінію фронту і залишити їх там. В багатьох випадках катування могли тривати по декілька годин та завдавали тяжких травм потерпілим [4].

Зокрема, відомим та підтвердженим є факт катування і жорстокого поводження з групою чотирьох цивільних осіб, що включала двох священнослужителів, котрі добровільно погодились забрати тіла українських військових, що, імовірно, загинули перебуваючи на острові Зміїний ще 25 лютого. В час коли група прибула на острів, відразу ж була затримана ЗС РФ разом з ще 17-ма особами, що склали екіпаж рятувального судна. Росіянами група була доставлена в Севастополь (на півострові Крим), а надалі в Шебекіно і Старий Оскол (в Білгородській області РФ). В Шебекіно затриманих чоловіків 6 днів утримували в холодних неопалених військових наметах. Їм відмовили в наданні медичної допомоги, внаслідок чого частина з них одержали різного ступеню обмороження. В Старому Осколі співробітниками пенітенціарної системи РФ багаторазово здійснювались побиття затриманих та часті особисті обшуки (зокрема – обшуки порожнин тіла), та удари електричним струмом (в т.ч. по геніталіях). Російськими співробітниками дані катування записувались на відео, та виголошувались погрози розмістити ці відеоматеріали в мережі Інтернет або ж надіслати їх родичам затриманих, що завдавало додаткових психологічних страждань. Групу українців було звільнено з незаконного утримання внаслідок обміну військовополонених в травні 2022 року [5].

3 лютого 2022 року фіксується велика кількість випадків сексуального насильства як щодо жінок, так і щодо чоловіків, різного віку для обидвох категорій. Задокументовані факти сексуального насильства сталися, коли ЗС РФ базувалися в житлових районах, неподалік від їх військових позицій. В зазначених випадках жертви зазнавали згвалтувань, в тому числі і групових, з боку російських військових [4]. Що стосується фактів сексуального насильства окремо щодо чоловіків, то більшість подібних випадків відбувалися в прив'язці до контексту тримання їх в місцях несвободи ЗС РФ. Використовувались в якості методу катування та жорстокого поводження з метою залякати, покарати чи примусити до зізнання: погрози

згвалтування затриманих і їх близьких, побиття в ділянці геніталій, удари по них електричним струмом, примушування до оголення тіла, обшуки порожнин і інших ділянок тіла. Отримано багато тверджень щодо сексуального насильства і домагання стосовно жінок під час проходження ними організованих ЗС РФ так званих «фільтраційних» процесів на контрольно-пропускних пунктах. Наявні обґрунтовані підстави вважати, що комбатантами ЗС РФ та пов'язаних з РФ озброєних груп здебільшого не отримують інформації чи інструкцій стосовно правил законного ведення бойових дій, в т.ч. і щодо заборони сексуального насильства, відповідно жо вимог міжнародного гуманітарного права.

Фіксуються факти порушень стосовно правил поводження з військовополоненими та іншими особами, що втратили свою здатність до участі в бойових діях (*hors de combat*). До учинених порушень належать: випадки страт в позасудовому порядку, катування, сексуальне насильство, жорстоке поводження, порушення законодавчих гарантій справедливого судового розгляду, відмова у забезпеченні медичною допомогою, порушення гуманних умов утримання, позбавлення їжі та води, незабезпечення належних санітарних умов, розкрадання особистих речей. Частину із зазначених порушень можна пріврівнювати до воєнних злочинів. Зафіксовані тенденції до підвищення градусу жорстокого поводження з військовополоненими, котрих утримували ЗС РФ, та пов'язані озброєні групи.

Активними масштабними бойовими діями спричинені масові переміщення мирного населення України, що тягне за собою серйозні наслідки при здійсненні прав людини, включаючи економічні та соціальні права. За деякими даними вже понад шести з половиною мільйонів людей переміщені в межах України, та ще майже стільки ж стали біженцями поза її межами.

Підтверджуються масові порушення прав людини, що вчиняються під час здійснення так званих «фільтраційних заходів» щодо цивільних з боку військ РФ або з боку пов'язаних з ними озброєних груп. До осіб, котрих змушують проходити «фільтрацію», відносять тих, що покидають райони, в яких тривають або ж ще недавно тривали бої, та тих, хто проживає чи переміщується на території, яка контролювана ЗС РФ чи пов'язаними збройними формуваннями, включаючи неповнолітніх віком з 14 років [4].

Під час проведення «фільтрацій» військові Російської Федерації та пов'язані з РФ озброєні групи досить часто проводять особисті обшуки людей, подекуди з застосуван-

ням примусових оголень та докладних допитів щодо їх особистої біографії, сімейних зв'язків, політичних поглядів і переконань. Ними оглядалися особисті речі людей, в тому числі і мобільні пристрої, та збирались особисті ідентифікаційні дані, фото допитаних, їх відбитки пальців. Особам, які очікували «фільтрації», часто доводилось проводити дні і ночі в своїх транспортних засобах чи необладнаних для проживання приміщеннях, часто і без достатнього доступу до харчування, води і прийнятних санітарних умов [8].

Масштабними бойовими діями та активним застосуванням зброї з вибуховою дією широкої зони ураження в населених пунктах з боку військ РФ та пов'язаних з РФ озброєних груп спричинені масові ушкодження та знищення цивільних житлових будівель в областях де велись та ведуться досі бойові дії [4].

Отже, підсумовуючи можемо сказати, що збройним нападом РФ на Україну спричинено великий негативний вплив на здійснення прав людини. Впродовж всього періоду перебігу вторгнення фіксуються порушення міжнародного гуманітарного права і права прав людини, що свідчить про важкі наслідки війни для цивільного населення. Величезна кількість фактів загибелі та поранень серед мирного населення України, масштабні знищення та ушкодження об'єктів цивільного призначення слугують незаперечними свідченнями недотримання Російською Федерацією норм МГП, якими встановлені правила ведення війни, зокрема – принципів, пропорційності, розрізнення, заборони невибіркових нападів. Численними є факти порушень права на життя, свободу і особисту безпеку як комбатантів, так і мирних осіб. Мають місце численні порушення стосовно соціальних, економічних, культурних прав, включаючи права на житло і соціальне забезпечення. Ескалацією бойових дій спричинено особливо нищівний вплив на уразливі групи населення, серед яких люди старшого віку та люди з інвалідністю зокрема.

Саме збройною агресією Російської Федерації зумовлено факти вчинення окупаційними збройними силами великої кількості воєнних злочинів. Окупантами використовуються воєнні злочини в якості однієї з тактик ведення війни. Проте як воєнні злочини, так і інші вчинені ними злочини проти людства та порушення міжнародного гуманітарного права повинні бути зафіксовані, стосовно цих фактів повинні проводитись розслідування, та винних осіб треба притягнути до передбаченої нормами міжнародного та національного кримінального права відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція про захист цивільного населення під час війни : Конвенція ООН від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
2. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі : Міжнародний документ від 08.08.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201#Text.
3. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : наказ Міноборони України від 23.03.2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>.
4. Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні. Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй. 2022. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-10/A-77-533-AUV-UA.pdf>
5. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 лютого – 31 липня 2022 року. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. 2022. 58 с.
6. Звернення неурядових організацій щодо викрадення та страт активістів та представників місцевого самоврядування на захоплених Росією територіях. URL: <https://auc.org.ua/novyna/zvernennya-neuryadovyh-organizacij-shchodo-vykradennya-ta-strat-aktyvistiv-ta-predstavnykiv>
7. Розмежування понять воєнний та військовий злочин. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/rozmezhuвання-ponyat-voyennyj-ta-vijskovyj-zlochyn/>.
8. РФ влаштувала понад 20 фільтраційних таборів для українців – розслідування. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/08/26/novyna/suspilstvo/rf-vlashtuvava-20-filtracijnyh-taboriv-ukrayincziv-rozsliduvannya>
9. Скрильчик О.О. Відповідальність за здійснення воєнних злочинів: міжнародноправовий аспект. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 59. С. 65-73.
10. Якобсен Л., Весті П. Люди які пережили катування – нова група пацієнтів. К., 1994.